e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi / Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)
ISSN:1308-9633
Kasım-2017 Cilt:9 Sayı:2 (18) / November-2017 Volume:9 Issue:2 (18) Sayfa:545-565

SÜLEYMAN DEMİREL'İN ASKERİ VE SİVİL BÜROKRASİ İLE İLİŞKİLERİ

Süleyman Çağrı GÜZEL*

Öz

Türk demokrasi tarihinde siyaset ile bürokrasi arasındaki ilişki her zaman kilit bir rol oynamıştır. Söz konusu ilişki her ülkenin kendine özgü sosyo-kültürel, tarihsel, ideolojik ve hukuki yapısına göre değişiklik gösterebilmektedir; ancak Türkiye'deki siyaset-bürokrasi ilişkisinde askeri ve sivil bürokrasinin ayrı ele alınması adeta bir zorunluluktur. Nitekim Türk siyasal hayatında ordu uzun süre çok etkin bir rol üstlenmiş ve kimi zaman darbelerle kimi zaman da muhtıralar ve ültimatomlarla sivil siyaset üzerinde güçlü bir vesayet kurmuştur. Siyaset ile sivil bürokrasi arasındaki ilişki değerlendirildiğinde ise daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de siyaset, sivil bürokrasi üzerinde çoğu zaman etkili olmuş ve bürokrasinin siyasallaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Türk siyasi hayatının en önemli liderlerinden biri olan ve ordunun siyaset üzerindeki etkisinin en güçlü olduğu dönemlerde Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerinde bulunmuş Süleyman Demirel'in bürokrasi ile ilişkilerinin değerlendirmesi Türkiye'deki siyaset-bürokrasi ilişkisi bağlamında genel bir çerçeve çizebilir.

Anahtar Kelimeler: Askeri bürokrasi, sivil bürokrasi, Süleyman Demirel, darbe.

Abstract

The relationship between politics and bureaucracy (always) played a major role in Turkish democracy. This relationship can differ from country to country by country's distinctive socio-cultural, historical, ideological and legal structure, however in Turkey, military and civil bureaucracy must be approached separately when considering the relationship between politics and bureaucracy. In fact, in Turkish political history for a very long time the army played an important role and sometimes through military coups (coups d'état) or memorandums and ultimatum has established a strong tutelage on civil politics. However when the relationship between politics and civil bureaucracy is considered a different picture may come out. In Turkey politics has established (a strong) dominance over civil bureaucracy and set a ground for bureaucracy to become political. In this sense evaluating Süleyman Demirel's, who was one of the most important leaders of Turkey and who has served as both the prime minister and the president of Turkey during the time when the army had great impact on politics, relationship with bureaucracy can draw a general frame for the relationship between politics and bureaucracy in Turkey.

Keywords: Military bureaucracy, civil bureaucracy, Süleyman Demirel, coup d'état**.**

Makale gönderim tarihi: 17.06.2017, kabul tarihi: 09.08.2017.
Doi: 10.26791/sarkiat.322082

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, email: s-cagriguzel@hotmail.com

Giriş

20'inci yüzyıl boyunca liderlik konusunda birçok çalışma yapılmış ve söz konusu olgu birçok araştırmacı tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır; ancak araştırmacılar liderliği kendi perspektiflerinden ve kendilerini en çok ilgilendiren konulara göre tanımlamışlardır. Dolayısıyla insanların örgütsel, toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir yer tutan liderlik olgusunun tanımı ile ilgili, henüz belirli bir mutabakat sağlanamamıştır.[1] Bir tanıma göre liderlik, liderin takipçilerinin davranışlarını etkilemeye çalıştığı sosyal etkileşim sürecidir.[2] Diğer bir tanıma göre ise liderlik, grup üyelerinin eylemlerini hedefe ulaşma doğrultusunda yöneltme ve koordine etme faaliyetlerinin zora dayanmayan şekilde kullanımıdır.[3]

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden bu yana son derece farklı profillere ve liderlik özelliklerine sahip kişiler tarafından yönetilmiştir. Ülkenin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olmasının yanında, aynı zamanda manevi lideri de olan Mustafa Kemal Atatürk'ten bugüne gerek başbakan gerekse cumhurbaşkanı düzeyinde otoriter, dönüşümcü, karizmatik ve katılımcı liderlik modelleri altında sınıflandırabileceğimiz birçok devlet adamı görev yapmıştır. Siyasi hayatımızdaki liderleri tahlil ederken, söz konusu liderlik özelliklerini belirleyen kalıtımsal, sosyo-kültürel, ailevi ve sınıfsal faktörleri de dikkate almamız gerekmektedir.

Türk siyasi hayatında iz bırakmış liderlerin en önemlilerinden biri de kuşkusuz 1962-2000 yılları arasında (askeri müdahaleler ve siyasi yasaklarla zaman zaman kesintilere uğrasa da) siyasette aktif olarak görev yapmış, çok partili dönemin ve dolayısıyla demokrasi tarihimizin önemli bir kısmına karşılık gelen Süleyman Demirel'dir. Demirel söz konusu süreçte 1962 yılında Adalet Partisi (AP) Genel İdare Kurulu üyeliğine, 1964'te de bu partinin genel başkanlığına seçilmiştir. Daha sonra 1965 yılında görev yapan koalisyon hükümetinde Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak çalışmıştır. 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçime AP'nin başında giren Demirel Isparta'dan milletvekili seçilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin 12'inci Başbakanı olmuştur. 4 yıl süren bu hükümetten sonra 1969, 1970, 1975, 1977 ve 1979 yıllarında 5 kez daha hükümeti kurmuştur.[4]

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe ile birlikte siyasi yasaklı konuma gelen Süleyman Demirel, 6 Eylül 1987'de yapılan referandum sonucunda siyasi yasakların kalkmasıyla tekrar siyasete dönmüş ve Doğru Yol Partisi'nin (DYP) başına geçmiştir. 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde yeniden Isparta milletvekili seçilmiş ve 20 Ekim 1991 seçimlerinde Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti'den oluşan koalisyon hükümetinde yeniden Başbakan olmuştur. 16 Mayıs 1993 tarihinde TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Süleyman

---

[1] İnan Özalp vd., *"Organizasyonlarda Durumsallık Yaklaşımı Açısından Liderlik: Liderliğin Fred E. Fiedler Teorisindeki Liderlik Tarzlarına Göre Belirlenmesi ve Eskişehir Bölgesinde Seçilen Büyük Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1-2, 1992, s. 162.

[2] Marie Desborough ve Neal M. Ashikamasy, *Emotion and Attribution of Intentionalty in Leader-Member Relationships*, *The Leadership Quarterly*, 2002, s. 3.

[3] Gregory Moorhead-Ricky W. Griffin, *Organlzatiorıal Behavior,* Houghton Mifflin Company, Boston, 1989, s.322.

[4] http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/ Erişim tarihi: 25.02.2015

Demirel, 16 Mayıs 2000 tarihinde görev süresinin dolmasıyla birlikte görevinden ayrılmış ve aktif siyaseti bırakmıştır.

Bu çalışmada, Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy'den çıkararak önce ülkenin Başbakanı sonra da Cumhurbaşkanı olan ve gerçek bir başarı öyküsü sergileyen Süleyman Demirel'in liderlik vasıfları, kısa bir süre öncesine kadar Türk siyaseti üzerinde çok etkili olan ve kimi zaman siyasi partilerin önüne geçen askeri ve sivil bürokrasiyle olan münasebetleri bağlamında ele alınacak ve değerlendirilecektir.

1. Süleyman Demirel'in Lider Kimliğini Oluşturan Siyaset Öncesi Yılları

Çalışmamızın giriş kısmında kişinin sosyo-kültürel çevresinin, ailesinin ve geldiği sosyal sınıfın, onun lider özelliklerinin oluşmasında çok önemli etkenler olduğunu belirtmiştik. Bu cihetle, Süleyman Demirel'in çocukluk yıllarını, içine doğduğu sosyal çevreyi, ailesini ve eğitim hayatını kısaca anlatmanın faydalı olabileceğini belirtmek gerekir. Demirel'in siyaset öncesi yaşamı bize Demirel'in toplumsal kökenleri ve bu toplumsal kökenin doğrudan etkilediği idealleri ve siyaset algısı üzerinde ipuçları verecektir.[5]

Süleyman Sami Demirel 1 Kasım 1924 tarihinde Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy'de dünyaya gelmiştir. Ailesi çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan klasik bir Anadolu ailesidir. Demirel'in babası Hacı Yahya Demirel I. Dünya Harbi'ne ve ardından da Milli Mücadele'ye katılmış, sonraki süreçte ise 1957 ve 1963 yıllarında İslamköy Belediye Başkanlığı'na seçilerek bu görevi yürütmüştür. Hacı Yahya, köyün sorunlarıyla yakından ilgilenen ve köy halkı tarafından saygı gören bir insandır. O'nun politik geçmişinin ve köy halkı ile olan ilişkilerinin Süleyman Demirel tarafından gözlemlenmesi ve içselleştirilmesi yüksek bir ihtimaldir. Süleyman Demirel'in siyasi hayata aşina olması ve Anadolu köylüsünün sorunlarını yakından gözlemleme imkânı bulması bağlamında ailesinin sosyal ilişkileri ve toplum içindeki konumu son derece önemlidir.

Bilindiği üzere Süleyman Demirel Türk siyasi hayatında merkez sağı temsil eden ve dolayısıyla sağ-muhafazakâr dünya görüşünü benimsemiş bir siyasetçidir. Ancak onun dindarlığı hiçbir zaman aşırıya gitmemiş, laik hukuk düzenine her zaman saygı duymuş ve siyasi hayatının büyük bir bölümünde demokrasi ve "milli iradeye saygı" kavramlarını dayanak noktası olarak benimsemiştir. Demirel'in muhafazakâr kimliğinin oluşmasında en önemli etkenlerden biri yine ailesi ve çevresidir. Demirel'in dedesi Hafız Süleyman, iyi bir dini eğitim almış ve köyün önde gelen ulemalarındandır. Nitekim Demirel *"dedem Hafız Süleyman, 30 seneye yakın, Hıdırbey Camii'nde namaz kıldırmıştır. Bu gönüllü imamettir. Bir bedel karşılığı değildir."*[6] diyerek dedesinin dindar kimliğini ortaya koymuştur. Yine Demirel *"Nenem Şehriban kadın iyi bir Müslüman ve köklü İslami kültüre sahipti. Kur'anı Kerimi hıfzen bilirdi. Çocukluğumuz ve yetişmemiz üzerinde, çok büyük*

[5] Ayşegül Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 96.

[6] Ahmet Kahraman, *Devr-i Süleyman*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 11.

tesiri vardır.[7] ifadeleriyle kendisinin muhafazakâr kişiliğinin oluşmasında ailesinin ne kadar önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.

Süleyman Demirel'in doğduğu ve çocukluk yıllarını geçirdiği İslamköy, okuma yazma oranının son derece yüksek olduğu ve beş özel medreseye ev sahipliği yapan bir yerleşim birimidir.[8] Dolayısıyla İslamköy'ün geleneksel yapısının yanında eğitime önem veren bir sosyal yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Demirel'in, köyünde başladığı ilkokuldan Türkiye'nin en itibarlı üniversitelerinden birisi olan İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) uzanan başarılı eğitim hayatının, içinden çıktığı sosyo-kültürel çevreyle bağlantılı olduğu düşünülebilir. İslamköy, eğitimin önemini kavramış bir yer olmasına rağmen aynı zamanda geleneğin bütün ağırlığıyla hüküm sürdüğü bir yerdi. Demirel'in üniversitede aldığı eğitim ve edindiği düşünce yapısı, köydeki geleneksel düşünce yapısından oldukça farklıydı. Bu durumu kendi sözleriyle şöyle belirtir. *"Bana göre eğitimin gayesi, doğru düşünmeyi, sağlıklı karar vermeyi öğrenmektir. Buna metot da diyebilirsiniz. Bu devreyi, hayatıma istikamet veren bir vaka sayarım… Çok şey borçluyum bu devreye… Doğu ve Batı'yı ayıran düşünce tarzını şöyle tarif ederler: Doğu; neticeyi alır, sebep arar, Batı ise sebepten neticeye varır… Bu formasyonu verdiler bize… Çok yardımcı oldu bana sonradan bu formasyon; her çeşit sorunun çözümlenmesini aradığımda… 'Bu zaten böyledir hiç demedim. Nedenleri sentez haline getirip, sonuca vardım"*[9] Demirel'in bu sözleri, üniversite eğitim hayatının kendisine batılı düşünce tarzını benimsettiğini göstermektedir. Batının pozitif düşünüş biçimini özümseyen Demirel, sonuçtan hareket ederek sebepler arayan "doğu düşünce biçimini" terk edip sebeplerden sonuca varmaya çalışan ve rasyonel aklın gereği olan bir düşünüş biçimini benimsemiştir.

Süleyman Demirel İTÜ İnşaat bölümünden mezun olduktan sonra Elektrik İşleri Etüt Dairesi'nde proje mühendisi olarak göreve başlamış ve bu görevi sırasında Gediz Havzası'nın düzenlenmesi ile ilgili bir proje kapsamında enerji ve sulama konularında eğitim görmek üzere ABD'ye gönderilmiştir. Bu görev aynı zamanda Demirel'in ilk yurtdışı tecrübesi olmuştur. Colorado nehri üzerinde bulunan 2 milyon kw gücündeki Boulder barajını gördüğünde çok etkilendiği ve uzun bir süre barajı seyrettiği anlatılmaktadır.[10] Bürokratik hayatta başarılı bir performans sergileyen Süleyman Demirel, ABD Başkanı Eisenhower adına verilen bir bursla ikinci kez ABD'ye gitme imkânı bulmuştur. 1954 yılında gerçekleşen bu gezi on ay sürmüştür ve Demirel ABD dönüşü Ulaştırma Bakanı'nın girişimiyle 1955 yılında henüz otuz bir yaşında olmasına rağmen Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne getirilmiştir.[11]

27 Mayıs 1960'daki askeri darbe, Demirel'in DSİ Genel Müdürlüğü görevine devam ettiği sırada gerçekleştirilmiştir. İspanya'da katıldığı toplantı dönüşünde görevinden istifa etmiş ve daha sonra Demokrat Parti (DP) iktidarının bir bürokratı olarak birçok soruşturmaya uğramıştır. Bu soruşturmaların, Demirel'in DP ile olan

---

[7] Kahraman, *a.g.e*, s. 11.
[8] Hulusi Turgut, *Demirel'in Dünyası*, ABC Yayınları, 2002, s. 28.
[9] Celal Kazdağlı, *Demirel'in Liderlik Sırları*, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1999, s. 46.
[10] Hulusi Turgut*, GAP ve Demirel*, ABC Yayınları, 2000, s. 48.
[11] Komşuoğlu, *a.g.e*, s.112.

bağlarını ve daha sonra DP ile aynı siyasal çizgide vereceği siyasal mücadeleyi kuvvetlendirdiği söylenebilir.[12]

Süleyman Demirel Adalet Partisi'nin 30 Kasım 1962'de gerçekleştirilen Birinci Büyük Kongresi'ne Isparta delegesi olarak katılmış ve Genel İdare Kurulu Üyesi seçilmiştir. Daha sonra Parti'de Teşkilat Başkanlığı'na getirilmiştir. Parti'nin kurucusu Ragıp Gümüşpala'nın vefatı sonrasında gerçekleştirilen İkinci Büyük Kongre'de Genel Başkanlık için Saadettin Bilgiç ve Tekin Arıburun ile girdiği seçim yarışını beş yüz oyu geçen bir farkla kazanan Demirel, 27 Kasım 1964 tarihinde AP Genel Başkanı seçilmiştir.

2. Süleyman Demirel'in Askeri Bürokrasi ile İlişkileri

27 Mayısın anılarının halen taze olduğu bir siyasal ortamda, 1965 seçim süreci boyunca ordunun AP'ye iktidarı vermeyeceği söylentileri, AP'yi DP'nin devamı olarak gören sosyo-politik algıyı güçlendirmiştir. Demirel bu iddiaları *"Kim vermeyecek iktidarı? Ordu!... Kim verdirmeyecek? CHP… Peki ama ordu, CHP'nin muhafız alayı mı? Ordu milletin malı değil mi?"*[13] sözleriyle seçim meydanlarında dile getirmiştir. Demirel, AP Genel Başkanı iken girdiği ilk seçim olan 1965 genel seçimlerinde aldığı yüzde 52.9'luk oy oranıyla seçim zaferini ilan etmiş ve Başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

Türkiye'de yalnızca Süleyman Demirel için değil herhangi bir lider için hükümet edebilmenin en önemli şartlarından biri ordu ile ilişkilerin sorunsuz olarak yürütülebilmesi olmuştur. 27 Mayısçılar daha 1960'ta DP'nin yeniden canlandırılmasına müsaade etmeyeceklerini açıkça ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla DP'nin siyasi geleneğine sahip çıkma iddiasında olan AP, kuruluşunun ilk günlerinden itibaren bir varoluş mücadelesi ve meşruiyet kazanma çabası içerisinde olmuştur.[14] AP, 27 Mayıs sonrasında kurulan ve DP mirasını sahiplenen bir parti olarak politikalarını ordunun gölgesi altında oluşturmak ve bu bağlamda orduya karşı denge siyaseti izlemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bir taraftan, irticai ve gerici faaliyetlerden uzak olduğunu vurgulayan söylemleri benimsemiş ve orduya karşı çoğu zaman temkinli ve tavizkâr davranmış; diğer yandan da anti-militarist, bürokratik tahakküm karşısında demokrasiyi yücelten, katı laikliği din ve vicdan özgürlüğünü genişletecek biçimde yumuşatmaya çalışan bir söylemden faydalanmıştır.[15] Ancak tüm bunlara rağmen Süleyman Demirel'in söz konusu dönemde orduya karşı tamamen teslim olduğu ve her zaman çekingen davrandığını söylemek doğru değildir. Nitekim Demirel, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı ve daha sonra Genelkurmay Başkanı olan Cemal Tural ile anlaşmazlıklar yaşamıştır. Demirel, Tural'ın Kara Kuvvetleri Komutanı olduğu dönemde 22 Şubat ve 21 Mayısçıların affı ile ilgili taleplerine sert tepki göstermiştir. Tural 1966'da Genelkurmay Başkanlığı'na atandıktan sonra da sorunlar devam etmiştir. Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli Genelkurmay Başkanı Tural'ı Demirel'e şikâyet eden bir mektup yazmış, Demirel ise bu mektubu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a

[12] Komşuoğlu, *a.g.e*, s.115.
[13] Komşuoğlu, *a.g.e*, s.142.
[14] Tuba Ünlü Bilgiç, "İç ve Dış Politikada Çeşitlilik: 1965-1971", *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi* (Ed. Tuba Ünlü Bilgiç ve Cihat Göktepe), Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 166-167.
[15] Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 37.

göndermiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde Tural ile meclis ve hükümet arasındaki sorunlar görüşülmüş, Demirel Sunay'a Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın görevinden ayrılmasını istediğini belirtmiştir. Tural geçerli kanuna göre emekli edilememiş ancak Bakanlar Kurulu Kararnamesinin Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmasıyla Yüksek Askeri Şûra üyeliğine atanarak pasif konuma getirilmiştir. Bu durum Demirel'in bir lider olarak kabine üzerindeki etkisinin görülmesi açısından önemlidir.[16]

Demirel'in ilk başbakanlığı döneminde ordu ile karşı karşıya geldiği en belirgin hadiselerden biri de eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesidir. O dönemde DP geleneğini sahiplenen bir liderden öncelikle Menderes ve arkadaşlarına yapılan haksızlıkların karşısına dikilmesi beklenmektedir. Ancak ordunun siyaset üzerindeki gücünün son derece belirgin olduğu bir dönemde af ile ilgili tasarıyı senatodan geçirmek oldukça zordur. Nitekim 14 Mayıs 1969'da DP'lilerin affına dair tasarı CHP'nin de desteğiyle TBMM'de kabul edilmiş, fakat Tasarı Cumhuriyet Senatosuna geldiğinde reddedilmiştir. Süleyman Demirel tasarının senatoda durdurulmasına ilişkin şu açıklamayı yapmıştır. *"Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla günün Cumhurbaşkanı bir konuşma yaptı. Konuşma gayet manidardı ve 20 Mayıs günü beni davet etti. Sayın Başbakan, bu kanunu çıkarmayınız. Çıkarırsanız Genelkurmay Başkanı geldi bana, ihtilal olacak dedi… Eğer bir memlekette Cumhurbaşkanı Başbakan'a derse ki ihtilal olacaktır!... Ben ne yapacağım o zaman Hükümet Başkanı olarak?... Grup Yönetim Kurulunu topladım, onlara da söyledim. Onlar da dediler ki: siyasi hakların iadesi işinin seçimden sonrasına kalması, kıyameti koparmaz. Eğer biz bunu şimdi yapmaya kalkarsak, bu Meclis'i yine kapatırlar. Siyasi hak ararken mevcudu da yitiririz."*[17]

Eski DP'lilerin haklarının iadesi 1969 seçimleri sonrasına bırakılmıştır. Burada Demirel'in, Cemal Tural'ın Genelkurmay Başkanlığından alınması konusunda sergilediği kesin tutumun aksine daha itidalli ve dengeleri gözeten bir tutum aldığı görülmektedir. "Millet iradesi"ni temsil eden ve meşru bir hükümet lideri olan Süleyman Demirel'in, otoritesini ortaya koyması ve tüm tehditlere rağmen tasarının senatodan geçmesini sağlaması beklenebilir. Ancak askeri vesayet altındaki bir siyasal sistem içerisinde sivil iradenin manevra alanının zaman zaman sınırlandırılabildiği ve "orduya rağmen" kararlar almanın dönemin şartları düşünüldüğünde çok da kolay olmadığı belirtilmelidir.

2.1. 12 Mart Muhtırası ve Demirel'in Tutumu

Adalet Partisi 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimlerden de tek başına iktidar olarak çıkmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından seçimlerin ertesinde hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel'in Bakanlar Kurulu listesi 3 Kasım 1969'da onaylanmıştır.[18] Bu dönemde Türkiye genelinde yaşanan politik hareketlilik ve ekonomik sıkıntılar askeri müdahale beklentilerini güçlendirmiştir.

1960 Anayasası'nın sağladığı yeni özgürlükler Türkiye'nin sosyal yapısını siyasallaştırmış, halk kitleleri günden güne politikleşme eğilimine girmiştir. Öğrenciler tarafından örgütlenen siyasal dernekler üniversitelerde ideolojik

[16] Komşuoğlu, *a.g.e*, s. 152.
[17] Yalçın Toker*, Zirvede Kavga,* Toker Yayınları, İstanbul, 1993, s. 31-32.
[18] Komşuoğlu, *a.g.e*, s. 156.

zeminde siyaset yapmanın önünü açmıştır. Gençliğin politik eylemeleri hızla artmış ve boykotlar dönemi başlamıştır. Özellikle ABD'nin Vietnam'a müdahalesinden ve Ortadoğu'da 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra anti-Amerikancılığın gelişmesi, ülkenin daha da siyasallaşmasına neden olmuştur.[19] Hükümetin çıkarmaya çalıştığı sendika yasasına karşı DİSK'in 15 Haziran 1970'de düzenlediği "Türkiye tarihinin en büyük işçi eylemi"[20] hükümeti zor durumda bırakmıştır. Sonraki süreçte İş Bankası Emek Şubesi 11 Ocak 1971 tarihinde Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan ve Sinan Cemgil tarafından soyulmuş, ardından Türk Halk Kurtuluş Ordusu silahlı kurtuluş savaşının başlatıldığını kamuoyuna ilan etmiştir. Ülke içinde bu sıkıntılar yaşanırken ordunun her kademesinde müdahale eylemi baş göstermiş, AP bölünmüş, sokaklar ayaklanmıştır.[21] Söz konusu toplumsal ve siyasal karışıklıkların yanı sıra 1970 yılında uygulanan devalüasyonla birlikte alım gücü oldukça düşmüş, birçok temel ihtiyaç maddesinin fiyatı artmıştır.

Söz konusu hadiseler sonucunda, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK); Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutan Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur imzalarıyla Hükümete bir muhtıra vermiştir. Radyolardan yayınlanan muhtıra, parlamentonun mevcut tutumuyla ülkeyi anarşi, kardeş kavgası ve ekonomik huzursuzluk içine soktuğunu; Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettiremediğini ve böylece Türkiye'nin geleceğini ağır bir tehlikeye düşürdüğünü; TSK'nın bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çareler için, partiler üstü bir anlayışla, anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alarak inkılap kanunlarını uygulayacak güçlü ve inandırıcı bir hükümetin "demokratik kurallar içinde" teşkilinin zaruri olduğunu ve bu hususların gerçekleşmemesi halinde TSK'nın kanunların kendisine vermiş olduğu "Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini" yerine getirerek idareye doğrudan el koyacağını ilan etmiştir.[22] Ordunun bu müdahalesi, 27 Mayıs 1960 tarihinde olduğu gibi yönetimi doğrudan üzerine alma şeklinde değil, TSK'nın taleplerinin yerine getirilmemesi halinde doğrudan müdahale edileceğinin belirtilmesi ve hükümetin istifaya zorlanması biçiminde gerçekleşmiştir.

Aynı gün toplanan Bakanlar Kurulu, mevcut durumu gözden geçirdikten sonra hükümetin istifasına karar vermiştir. Süleyman Demirel 12 Mart 1971 Cuma günü hükümetten çekildiğini bir istifa mektubuyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a arz etmiştir. Bu noktada Demirel tarafından Cumhurbaşkanı'na sunulan istifa mektubunun içeriği dikkate değerdir. Cumhurbaşkanı'na verilen mektubun içeriği şöyledir: *"Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından zâtı devletlerinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip, bugün saat 13:00'deki radyo haber bültenlerinde Türk kamuoyuna da*

---

[19] Derya Şimşek, "*Süleyman Sami Demirel'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri"*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, "Basılmamış Doktora Tezi", s. 109.
[20] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, 172-173.
[21] Şimşek, *a.g.e*, s. 112.
[22] Uğur Gümüştekin, (der.), *Demirel'in Büyük Hedefi: Yeni Bir Sosyal Mukaveleye Doğru,* Birlik Matbaası, İstanbul, 1974, s. 43.

duyurulan muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde hükümetin istifasını saygı ile arz ederim."[23]

Süleyman Demirel, muhtıranın ilanından önce ilk tepkisini MİT Müsteşarı Fuat Doğu'ya, ikinci tepkisini ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a müdahaleyi eleştiren sözlerle vermiştir.[24] Durumu yakın çalışma arkadaşlarıyla birlikte değerlendiren Demirel istifa etmiş, fakat istifa mektubunda yer alan "Muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırılamayacağı" ifadesiyle tepkisini ortaya koymuştur. Demirel'in istifa mektubunu Cevdet Sunay'a doğrudan vermek yerine Müsteşar Yardımcısı aracılığı ile vermesi de bir tepki olarak değerlendirilmektedir.[25]

Kahraman'a göre Demirel, 12 Mart'ta hapse girme, hesap sorulma gibi ihtimalleri göz önünde bulundurarak istifa etmiştir.[26] Toker'e göre ise Güniz sokağına çekilmeyi yeğlemiştir.[27] Söz konusu süreçte Demirel'e; askerle karşı karşıya gelmemek adına pasif bir tutum sergilediği, "şapkasını alıp gittiği" ve halkın desteğini alan bir lider olarak göstermesi gereken direnci gösteremediği eleştirileri yöneltilmiştir. Ancak Demirel siyasi hayatı boyunca benimsediği, fevri tepkiler vermeme yahut verilmesi gereken tepkiyi koşulların en uygun olduğu bir zamanda ortaya koyma geleneğini 1971 Muhtırası sürecinde de göstermiştir. Bu bağlamda Demirel, muhtıra sonrasında ordu tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'e hükümeti kurması için bakan vermiş fakat sonraki süreçte bakanlarını geri çekerek hükümetin düşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte 1973 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde askerlerin desteklediği Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesine karşı çıkarak diğer partilerinde desteğiyle Fahri Korutürk'ü cumhurbaşkanı seçtirmiştir.

Süleyman Demirel, Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığına karşı olmasının nedenlerini şu ifadeleriyle ortaya koymuştur; *"Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanı seçilecekse, artık bundan böyle her Genelkurmay Başkanı mutlaka Cumhurbaşkanı olur… Şimdi Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanı olacaksa, otomatikman artık meclisler saf dışı kalır ve kimin Cumhurbaşkanı olacağı Türkiye'de bellidir. Cumhurbaşkanı hitama ermek üzere iken Genelkurmay Başkanlığı'na kim gelirse o Cumhurbaşkanı olur. Bu durum ordunun içerisine siyaseti sokar…"*[28]

Demirel bu ifadeleriyle, Cumhurbaşkanlığı makamına devamlı surette askerlerin gelmesinin demokrasi ile bağdaşmayacağını dile getirmekte, ayrıca Genelkurmay Başkanları'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinin gelenek haline gelmesi durumunda ordunun siyasi çekişmenin merkezi haline geleceğini ve bunun da meclisin gücünü azaltacağını belirtmektedir. Bu bağlamda, milli irade konusunu temel alan bir

---

[23] Süleyman Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru,* Doğuş Matbaası, Ankara 1973, s. 7.
[24] Baki ERKEN, *"Merkez Sağ İdeolojisi Çerçevesinde Süleyman Demirel ve Askeri müdahaleler"*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, s. 36.
[25] Mehmet Ali BİRAND vd., *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 249.
[26] Kahraman*, a.g.e,* s. 54.
[27] Toker, *a.g.e*, s. 37.
[28] Komşuoğlu, *a.g.e,* s.178.

liderin, askerlerin cumhurbaşkanlığının bir devamlılık haline gelmesi ihtimaline gösterdiği tepki siyasal söylemi açısından doğal karşılanmalıdır.[29] Bununla birlikte bakanların çekilmesi suretiyle "Erim Hükümeti"nin düşürülmesi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde askere karşı gösterilen güçlü direnç, Demirel'in orduya karşı daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında daha "cesur" politikalar izlemeye başladığını göstermektedir. Demirel 12 Mart muhtırasına olan tepkisini daha önce de belirtildiği gibi fevri bir biçimde değil, uygun zamanı gözeterek ve tedricen ortaya koymuş, dolayısıyla şahsının ve Partisi'nin yararına gerçekçi kararlar vermesi bağlamında pragmatik bir yaklaşım sergilemiştir.

2.2. 12 Eylül Askeri Darbesi ve Demirel

Türkiye'de 12 Mart Muhtırası'ndan 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar devam eden ara rejim sürecinde 33, 34, 35 ve 36'ıncı hükümetler; CHP Milletvekili Nihat Erim, Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden Milli Savunma Bakanı Ferit Melen ve ikinci Erim Hükümetinde Ticaret Bakanı olarak görev yapan ve sonraki süreçte Cevdet Sunay tarafından Senato Üyeliğine atanan Naim Talu tarafından kurulmuştur. 1973 seçimleri ile başlayan ve 12 Eylül 1980 darbesine kadar devam eden yedi yıllık süreç ise Türkiye'de on farklı hükümetin kurulduğu ve siyaseten belki de en istikrarsız dönemdir.[30] 1970'li yıllar boyunca kurulan koalisyon ve azınlık hükümetleri ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasi sorunları çözmek noktasında yetersiz kalmışlardır. Nitekim siyaset sağ ve sol olmak üzere derin bir kutuplaşma içerisine girmiş, sokak olayları hat safhaya ulaşmış ve ekonomik sıkıntılar özellikle dünya çapında patlak veren petrol krizinin neden olduğu döviz darboğazına nitelikli çözümler üretilememesi dolayısıyla giderek artmıştır.

AP 1973 seçimlerinde iktidarı Bülent Ecevit'in lideri olduğu CHP'ye kaptırmıştır. Bu seçimde AP yaklaşık yüzde 30 oy alarak, 1969 seçimleri ile kıyaslandığında büyük bir düşüş yaşamıştır. Demirel'e göre bu dramatik düşüşün nedeni, 12 Mart Muhtırası'ndan sonra AP'nin demokrasi uğruna askerle ve onun güdümündeki sivil hükümetlerle giriştiği işbirliğinin seçmenler nezdinde kabul görmemesi ya da tam olarak anlaşılamamasıdır.[31] Bu bağlamda Demirel'in, iktidarı kaybetmesini askere karşı yeterince direnç gösterememesine yahut da askere karşı izlediği denge siyasetini halka tam olarak anlatamamasına dayandırdığı söylenebilir.

12 Eylül'e giden yolda ülke genelindeki en önemli dinamiklerden biri 1970'li yılların ortalarından itibaren sol ve işçi hareketlerinin yükselişidir. Bu yükseliş ideolojik kutuplaşmayla birlikte toplumsal baskı ve şiddeti artırmıştır. Toplumsal gerginliğin artmasında 1977'deki 1 Mayıs katliamı, Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Sivas, Bingöl olayları ile birlikte sol ve sağdan sembolik isimlere düzenlenen suikastlar etkili olmuştur.[32]

---

[29] Komşuoğlu, *a.g.e,* s.178.
[30] Bestami S. Bilgiç *"Türkiye'de İç ve Dış Politika 1971-1983",* (Ed. Ünlü Bilgiç ve Göktepe), a.g.e, 2014, s. 232-233.
[31] Cizre, *a.g.e*, s. 127.
[32] Abdulvahap Akıncı, *"Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra"*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, s. 41.

Türkiye'de var olan istikrarsız ortam devam ederken, 27 Aralık 1979 tarihinde Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından imzalanan ve Türkiye'deki mevcut duruma karşı siyasi partileri uyaran bir mektup Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir. Mektubun verildiği dönemde Başbakan, Ekim 1979'da ara seçimleri kazanan ve azınlık hükümeti kuran Süleyman Demirel'dir. Evren bu mektubun "yine" Adalet Partisi dönemine rastlamasından üzüntü duyduğunu söylemiş ve aynı zamanda Demirel'in de Milli Savunma Bakanı Birincioğlu'na mektuptan duyduğu üzüntüyü belirttiğini ifade etmiştir.[33] Uyarı mektubunun ardından komutanları emekliye ayırmayı neden düşünmediği sorusu üzerine Demirel, bu seçeneği düşündüğünü ancak askerlerin o aşamada bir müdahaleye niyetli oldukları izlenimini vermediklerini belirtmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde Demirel, Cumhurbaşkanı'nın bu olaya karışmak istemediğini ve Ecevit ile birlikte MHP'nin de ordu ile kendisini karşı karşıya getirebilecekleri için onlara güvenemediğini ifade ederek; zaman kazanmaktan ve askerin duyarlı olduğu noktalarda onlara destek vermekten başka bir çaresinin olmadığını ve erken seçime gidip ülkeyi düzlüğe çıkarmayı düşündüğünü söylemiştir.[34]

Yukarıda da belirtildiği gibi 12 Eylül darbesine giden süreçte sosyal ve siyasal sorunların yanında ekonomik sıkıntıların da etkisi büyüktür. Nitekim 1977'den başlayarak devam eden iktisadi kriz Türkiye'yi ekonomide palyatif tedbirler almak yerine yapısal değişiklikler gerçekleştirmeye zorlamıştır. Sonuç olarak IMF reçeteleri uygulamaya konulmuş ve Süleyman Demirel Hükümeti'nin 24 Ocak Kararları'nı almasıyla birlikte Türkiye, içe dayalı büyüme stratejisini terk ederek ihracata dayalı bir büyüme stratejisini benimsemiştir. Bu kararlarla birlikte devletin ekonomideki payının azalması, ithalatın serbestleştirilmesi, kamuda istihdamın azaltılması gibi politikalar, toplumun çeşitli kesimlerinde rahatsızlığa neden olmuştur. Süleyman Demirel bir basın toplantısında alınan istikrar tedbirlerinin doğuracağı huzursuzlukla ilgili yoruma, *"... şu teori yanlıştır: Efendim, 1958'de istikrar tedbirleri alındı, 1960'da ihtilal oldu... O tedbirler alınmasa belki, 59'da ya da 58'in ortasında ihtilal olurdu. İhtilalleri filan bunlarla bağdaştırmayın. İhtilallerin arkasında başka kökler vardır. 30 senelik demokrasi oturmamış ise, oturtacağız diye uğraşıyoruz zaten. Şimdi onların izahına girersek, yani 15-20 senem gitti zaten onların izahı yüzünden. Onların izahına beni sokma..."* sözleri ile cevap vermiştir.[35]

İstikrarsız geçen bu dönemde göze çarpan en somut olaylardan biri de kuşkusuz Cumhurbaşkanı'nın Meclis tarafından bir türlü seçilememesidir. Bu süreçte her gün yapılan seçim turlarından bir netice alınamamış ve Meclis neredeyse çalışamaz hale gelmiştir. 1961 Anayasası'na göre boş kalan Cumhurbaşkanlığı makamına Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil vekâlet etmiştir. Çağlayangil AP Senatörü olduğu için Demirel söz konusu durumun devamından yana olmuştur.

Türkiye'de 1970'ler boyunca yaşanan bu olumsuz gidişat sonucunda TSK 12 Eylül 1980 tarihinde "Bayrak Harekâtı" adı verilen bir müdahaleyle yönetime el koymuştur. Sabah 04:00'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren

[33] Komşuoğlu, *a.g.e*, s. 209.
[34] M. Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984, s.163.
[35] Komşuoğlu, *a.g.e*, s. 212.

tarafından TRT'de okunan bildiriyle askeri müdahale kamuoyuna duyurulmuş ve ordu herhangi bir direnişle karşılaşmadan amacına ulaşmıştır. Darbeyle birlikte Meclis ve Hükümetin faaliyetine son verilerek, yasama ve yürütme faaliyetlerini ifa etmek üzere, emir komuta sistemi içerisinde, kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kurulmuştur.[36] Parlamento ve hükümeti kapatan askerler siyasi faaliyetleri durdurmuş, daha sonraki süreçte ise AP ve diğer siyasi partileri feshetmişlerdir. Böylece kurulduğu günden bu yana yaklaşık on yılını iktidarda geçiren AP tarihe karışmış, Demirel'in siyasi kariyeri de yasal olarak bir kesintiye uğramıştır. Darbenin hemen sonrasında Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit Gelibolu-Hamzaköy'e; Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş ise İzmir Uzunada'ya gönderilmiştir.

Süleyman Demirel Hamzaköy'den Ankara'ya her türlü siyasi faaliyet ve demeç verme özgürlüğünden yoksun olarak dönmüş, buna karşın Güniz Sokak'taki evinde siyasi faaliyetlerine devam ederek askeri yönetime fiili olarak muhalefet etmiştir. Demirel'in siyasal yaşamını aktif tutma gayreti evinin alt katındaki bir odanın "parti genel merkezi" gibi çalışması ile sonuçlanacaktır.[37] Demirel tüm olumsuzluklara rağmen mevcut olan olağan üstü koşullar yokmuş gibi çalışmalarını sürdürmüş ve kontrolünü kaybetmemiştir. Buna karşın tıpkı 12 Mart Muhtırası'nda olduğu gibi orduya karşı açıkça direnmemiş ve darbenin "ilk fırtınası"nın geçmesini beklemiştir. Demirel bu süreç içerisinde riskli hiçbir işe girmemiş ve faaliyetlerini hep perde arkasında yürütmüştür.[38] Darbeden hemen sonra sert bir tutum almamasını zamanlamaya bağlamış ve askeri yönetime karşı açık bir çıkış yapmayışını uygun zaman ve zemin arayışı ile açıklamıştır.

12 Eylül sürecinde, Türkiye'nin siyasi geleceğini belirleyen ve bugün dahi değiştirilmesi için uğraşılan fakat bir türlü muvaffak olunamayan 1982 Anayasası, askerler tarafından Temmuz 1982'de hazırlatılmış ve Kasım 1982'de yapılan referandumla halktan yüzde 92 oy alarak kabul edilmiştir. Anayasa'nın Demirel'i en çok ilgilendiren yönü ise siyasi yasaklar meselesidir. Nitekim Demirel Anayasa'nın geçici dördüncü maddesinde siyaset yasaklıları kapsamına alınmış ve böylece aktif siyasetten on yıl men edilmesi tescillenmiştir. Demirel Anayasa referandumu sürecinde sonucun "hayır" çıkması için var gücüyle çalışmış ancak buna rağmen referandum sonucunda yeni Anayasa ezici bir çoğunlukla halk tarafından kabul edilmiştir. Demirel Türk siyasi hayatında süregelen "merkez-çevre ihtilafı"nda siyasi olarak "çevre"ye dayandığı ve meşruiyetini oradan aldığı için halkı verdiği karardan dolayı eleştirmemiştir.

Askerler yeni siyasi partilerin kurulması ve serbest seçimlerin yeniden yapılarak demokratik yaşama dönülmesi sürecinde parti kurma çalışmalarına da girmişlerdir. MGK bu görevi ilk olarak dönemin Başbakanı Bülent Ulusu'ya vermiştir. Ulusu, kuracağı partinin yaşayabilmesi için Demirel'in desteğini alması gerektiğini düşünmüş ve onunla aracılar vasıtasıyla iletişime geçmiştir. Demirel kendisi ile temas imkânı arayan Ulusu'yu, Saadettin Bilgiç'e yönlendirmiş, Bilgiç ise Ulusu'ya, hükümetin başındayken parti kuramayacağını, böyle bir durumda

[36] Akıncı, *a.g.m,* s. 44.
[37] Komşuoğlu, *a.g.e*, s. 223.
[38] Kazdağlı, *a.g.e*, s. 144.

kendilerinin Ulusu ile hiçbir konuyu müzakere edemeyeceklerini ve eğer hükümetten ayrılırsa ancak o zaman işbirliği imkânları üzerinde durabileceklerini belirtmiştir.[39] Daha sonra Bülent Ulusu'nun Demirel ile anlaşma konusunda ısrarcı olması sonucunda Kemal Ilıcak ve Uğur Reyhan aracılığıyla mesaj trafiği yeniden başlamış ancak bir sonuca ulaşmamıştır. Demirel, Ulusu'nun kuracağı partinin AP tabanına ihtiyacı olduğunun her zaman farkında olmuş ve "tapulu arazime gecekondu yaptırmam"[40] diyerek siyasi gücünü asker lehine kullanmayacağını ifade etmiştir. Nitekim Bülent Ulusu, Demirel'in destek vermeyi reddetmesi üzerine çekilmiş, askerler tarafından merkez sağ parti olarak tasarlanan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) Turgut Sunalp tarafından kurulmuştur. Önemli noktalardan biri de eski AP lideri Süleyman Demirel siyasi yasaklı olmasına rağmen askeri yönetimin Başbakanı Bülent Ulusu'nun Demirel'den destek istemesidir.[41]

Süleyman Demirel fiili siyasetten men edilmesine rağmen ona bağlı olan kişiler parti kurma çalışmalarını sürdürmüştür. Nitekim kuruluş sürecini Demirel'in yönlendirdiği Büyük Türkiye Partisi (BTP) 20 Mayıs 1983 tarihinde kurulmuştur. BTP'nin kuruluş çalışmalarını İstanbul'da Hüsamettin Cindoruk, Ankara'da Mehmet Gölhan yürütmüştür.[42] Merkez sağda AP'nin devamı olarak kabul edilebilecek bu yeni partinin kurucuları arasında Hilmi Fırat, Vecihi Akın ve Emin Alpkaya gibi asker kökenli kişiler de yer almıştır. Kurucular arasında asker kökenli kişilerin yer alması, BTP'nin geleceğini garanti altına almak amacıyla yapılmış bir hamledir. Bu bağlamda Demirel'in geçiş dönemini herhangi bir sorun yaşamadan atlatmak istediği söylenebilir. Buna karşın BTP Genel Başkanı Ali Fethi Esener'in parti kurucuları listesini Kenan Evren'e götürmesi üzerine Evren, *"Askeri karargâh mı kuruyorsunuz?"* diyerek tepkisini göstermiştir.[43] Evren'in bu itirazı üzerine bu isimler parti kurucuları listesinden çıkarılmıştır. Tüm bunlardan hareketle 12 Eylül yönetiminin, Demirel'in yönettiği bir partinin Türk siyasi hayatında yeniden güçlü bir şekilde yer almasını istemediği görülmektedir. Son olarak İhsan Sabri Çağlayangil ve 143 eski politikacının BTP'ye katılmasını bir meydan okuma olarak algılayan MGK, 31 Mayıs 1983 tarihinde 79 sayılı kararla söz konusu partiyi kapatmış ve Süleyman Demirel'i Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutmuştur.

Zincirbozan'da zor günler geçiren Demirel; telefon konuşmalarının dinlenmesi, kendisini ziyarete gelen kişilere katı kurallar uygulanması gibi dışarı ile iletişimini engelleyecek tutumlar üzerine Nazlı Ilıcak'a yazdığı mektuplar üzerinden görüşlerini ifade etmiştir. Demirel mektuplarda Zincirbozan'dan "üsera kampı" olarak söz etmiş buna karşın geleceğe dair umutlarını kaybetmediğini *"Her gecenin bir sabahı vardır… Kartaca mutlaka yıkılacak ve zafer mutlaka milletin olacaktır"* şeklindeki sözlerle ifade etmiştir. Ayrıca Demirel yazdığı mektuplarda askeri

---

[39] Komşuoğlu, *a.g.e*, s. 226.
[40] Hüseyin Çavuşoğlu, *"Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme"*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 22, 2009, s. 170.
[41] Hüseyin Çavuşoğlu, *"12 Eylül ve Merkez Sağ",* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, 2007, s. 185.
[42] Çavuşoğlu, *a.g.m*, s. 171.
[43] Çavuşoğlu*, a.g.m*, s. 171.

yönetime karşı zalim, istibdat ve oy hırsızı diyecek kadar sertleşmiş ve "hürriyet mücadelesini" dini ve demokratik referanslarla kutsamıştır.[44]

Süleyman Demirel 12 Eylül'e giden yolda hükümeti işlettiklerini ancak devleti işletemediklerini belirmiştir.[45] Ayrıca silahlı kuvvetlerin devletten ayrı özerk bir kurum olarak görülmemesi gerektiğini *"Silahlı kuvvetler devletin içindedir. Şayet devletin yapamadığını, silahlı kuvvetler yapar diyorsak devleti silahlı kuvvetlerden ayırıyor ve devletin tekniğini bozuyoruz. Bu takdirde devleti çalıştıramayız"*[46] sözleriyle ifade etmiştir. Devletle silahlı kuvvetleri ayırma geleneği, TSK'nın kendini devletin "gerçek sahibi" olarak konumlandırması ve onu "koruyup kollama" görevini çok geniş yorumlayarak herhangi bir meşruiyete dayanmaksızın muhtelif zamanlarda yönetime el koyması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Demirel Zincirbozan'da iken kapatılan BTP'nin yerine Doğru Yol Partisi (DYP) kurulmuştur. Ancak DYP, MGK'nın parti kurucularını seçim tarihine kadar sürekli veto etmesi dolayısıyla 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimlerine girememiştir. DYP'nin giremediği bu seçimlerde Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi oyların yüzde 45,14'ünü alarak tek başına iktidar olmuştur. Bu süreçte Demirel'in Zincirbozan günleri sona ermiş fakat siyasi yasağı devam etmiştir. Demirel siyasi yasakların devam etmesine rağmen siyaset yapmaya devam etmiş, DYP'yi perde arkasından yönetmiştir. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandum sonucunda siyasi yasakların kaldırılmasıyla birlikte Demirel, DYP'nin başına geçmiş ve fiilen siyasete girmiştir. Sonraki süreçte DYP 1987'de yapılan seçimlerden üçüncü parti, 1991'deki seçimlerden ise birinci parti olarak çıkmıştır. DYP seçim sonrasında Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile koalisyon kurmuş ve Demirel on bir yıl aradan sonra tekrar başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Süleyman Demirel, 12 Eylül sonrası süreçte şahsına yönelik engellemeler, siyasi yasaklar ve baskılara rağmen kendisine bağlı siyasi kadroları bir arada tutabilmiş ve uzun bir müddet fiili siyaset yapamamasına karşın toplum nezdinde itibarını korumuştur. Burada Demirel'in bir lider olarak, asla vazgeçmeyen ve olumsuz şartlarda dahi yılgınlık göstermeyen karakterinin etkili olduğu belirtilmelidir. Nitekim, Zincirbozan günlerinde fikirlerini basında "bir bilen" veya "antrenör" adı altında kendisine yakın yazarlar aracılığıyla toplumla paylaşmış, sonraki süreçte ise siyasi yasağının devam etmesine ve askerin tepkisine rağmen daha sık görüş bildirmeye başlamıştır. 1986 yılında ise yurt gezilerine başlamış ve Turgut Özal ile Kenan Evren'i eleştiren konuşmalar yaparak DYP için oy istemiştir. Bir askeri darbe sonucu Başbakanlık koltuğundan indirilmesine karşın siyasi yasakların kaldırılmasından kısa bir süre sonra yeniden Başbakan olmasında, Demirel'in lider özelliklerinin büyük ölçüde etkili olduğu ifade edilebilir.

2.3. Demirel'in Cumhurbaşkanlığı ve 28 Şubat Süreci

17 Nisan 1993 tarihinde 8'inci Cumhurbaşkanı Turgut Özal geçirdiği bir rahatsızlık sonucu vefat etmiştir.[47] Turgut Özal'ın vefatıyla birlikte boşalan Cumhurbaşkanlığı makamı için bazı kesimlerde Süleyman Demirel ismi dillendirilmeye başlamıştır.

[44] Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dur-12 Eylül 1980,* Bilgi Kitapevi, Ankara, 1990, s. 160-163.
[45] Arcayürek, *a.g.e*, s. 470
[46] Arcayürek, *a.g.e*, s. 517
[47] http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/ Erişim tarihi: 27.05.2015

Nitekim DYP Grubu 23 Nisan 1993 tarihinde Süleyman Demirel'i Cumhurbaşkanlığı için aday göstermiştir. Bu süreçte Demirel; "*Sıkıntım yok, Meriç'ten Aras'a kadar her karış toprakta alın terim var. Ben hesap adamıyım. Benim dışımda kim aday olabilir* ?"[48] diyerek özgüvenini ortaya koymuştur. Sonuçta Süleyman Demirel Meclis'teki koalisyon ortağı SHP'nin de desteğini alarak 3. turda 224 milletvekilinin oyuyla Türkiye'nin 9'uncu Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye yeniden koalisyon hükümetleriyle yönetilmeye başlamış, politik hayatta kutuplaşma özellikle laiklik üzerinden ortaya çıkmaya başlamıştır.

1995 yılında yapılan seçimlerde Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi (RP) birinci parti olmuştur. Bunun üzerine Refah Partisi ile ikinci parti olan DYP arasında kurulan 54. Hükümet (Refahyol hükümeti), 8 Temmuz 1996′da TBMM'de yapılan oylamada güvenoyu almayı başarmıştır.[49] Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde ortaya çıkan bazı olaylar laiklik bağlamında anayasal düzen ve rejim tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Başbakan'ın Libya lideri Muammer Kaddafi'yi ziyareti sırasında sarf ettiği bazı sözler, 3 Kasım 1996 tarihinde Susurlukta meydana gelen bir trafik kazası sonrası mafya ve devletin bazı yetkilileri arasındaki ilişkilerin ortaya çıkması, Erbakan'ın tarikat liderleri ve şeyhlere Başbakanlık Konutu'nda verdiği iftar yemeği ve 30 Ocak 1997 tarihinde Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs gecesinde bir takım irticai mesajlar verildiği iddiası 28 Şubat MGK Kararlarına giden süreçte yaşanan başlıca hadiselerdir.

28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında laiklikle ilgili endişeler askerler tarafından sert bir biçimde dile getirilmiş, demokrasi ve hukukun teminatının laiklik olduğu vurgulanmış, MGK toplantısında alınan kararlar hükümete bildirilmiştir. Kararda laiklik için yasaların uygulanması, tarikatlara bağlı okulların denetlenmesi ve MEB'e devredilmesi, 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi, Kuran kurslarının denetlenmesi, Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun uygulanması, tarikatların kapatılması, irtica nedeniyle ordudan atılanları savunan ve orduyu din düşmanıymış gibi gösteren medyanın kontrol altına alınması, kıyafet kanununa riayet edilmesi, kurban derilerinin derneklere verilmemesi, Atatürk aleyhindeki eylemlerin cezalandırılması talepleri dile getirilmiştir.[50] Başbakan Necmettin Erbakan, söz konusu kararların Anayasa ve demokrasiye aykırı olduğunu ve yumuşatılmaması halinde imzalamayacağını söylemiştir. 13 Mart'ta Başbakan Necmettin Erbakan, medya tarafından MGK kararlarını "imzaladı" şeklinde sunulmuş, ancak 2013′te başlatılan "28 Şubat Post Modern Askeri Darbesi Davası" soruşturmasında Erbakan'ın kararları imzalamadığı MGK tutanakları incelenerek teyit edilmiştir.[51] Tüm bu gelişmeler sonucunda 18 Haziran 1997 tarihinde Erbakan Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sunmuştur. 19 Haziran'da ise Cumhurbaşkanı Demirel, yeni hükümeti kurma görevini parlamentoda

---

[48] Hikmet Özdemir, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007, s. 400-401

[49] http://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/28-subat-sureci-nasil-basladi-28-subat-kararlari-sonrasi-neler-oldu-757603/ Erişim tarihi: 29.05.2015

[50] http://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/28-subat-sureci-nasil-basladi-28-subat-kararlari-sonrasi-neler-oldu-757603/ Erişim tarihi: 29.05.2015

[51] http://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/28-subat-sureci-nasil-basladi-28-subat-kararlari-sonrasi-neler-oldu-757603/ Erişim tarihi: 29.05.2015

çoğunluğa sahip olan DYP lideri Tansu Çiller'e değil ANAP lideri Mesut Yılmaz'a vermiştir. 28 Şubat süreci hem sürecin mağdurları hem de demokrat kesimler tarafından askerlerin meşru hükümete karşı gerçekleştirdiği antidemokratik bir müdahale olarak görülmüş ve "post-modern darbe" olarak adlandırılmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel'in 28 Şubat sürecine etkisi her zaman tartışılmış ve bu noktada muhtelif görüşler dile getirilmiştir. Necmettin Erbakan, MGK kararlarının Anayasa'ya aykırı olup olmadığının tespit edilmesini istediğini, Demirel'in ise buna karşılık *"Sayın Başbakan bu saatten sonra bunların Anayasa'ya uygun olup olmadığını nasıl inceleyeceğiz?"* ifadesiyle karşılık verdiğini belirtmiştir.[52] Yine Erbakan, *"Demirel takım oyuncusu, onların oyuncusu."* diyerek Süleyman Demirel'in askerden yana bir tutum sergilediğini ve 28 Şubat sürecinde etkisi olduğunu ifade etmiştir.

Dönemin RP Milletvekili Bülent Arınç da konuşmacı olarak katıldığı bir panelde, 28 Şubat sürecinde Süleyman Demirel'in payı olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: *"…Bütün bunlar üst üste geldi ve bir gerginlik ortamında, bu işin içerisindeki baş aktör olan Süleyman Demirel – o da şüphesiz çok büyük katkılar sundu- hükümetin istifasını aldı. Hükümeti kurma görevini Çiller'e vermesi gerekiyordu çünkü Rahmetli Muhsin Yazıcıoğlu'nun da katkısıyla çoğunluğun sağlandığını gösteren bir belge verilmişti. Ancak Demirel meseleyi baştan beri takip eden bir kişi olarak yeni bir dönemi başlattı: 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim, imam-hatip okullarının kapatılması, üniversitelere doğrudan müdahale edilmesi, katsayı farklılığı vs. bütün bunları biraz sonra çok değerli arkadaşlarımız farklı açılardan ele alacaklar."*[53]

Gazeteci Fehmi Koru da yine aynı panelde Demirel ile ilgili şu sözleri dile getirmiştir: *"…Bütün bunlardan bahsederken, aslında Süleyman Demirel'i unutmamak lazım. Ama artık o herkesin kafasında 28 Şubat sürecinin mimarı olarak geçtiği için fazla üzerinde durmak istemiyorum. Sadece şunu söylemek istiyorum: Süleyman Demirel, bu süreci belki de askerlerin zihnine yerleştiren isimdir. 1996 yılının başından itibaren adım adım arzu ettiği istikamette olayların gelişmesini sağlamak için özel çaba göstermiştir. Size bir soru sorarak zihinlerinizi tazelemekte yarar var. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) en son şu sıralarda ne zaman toplandı? Herhalde bu sorunun cevabını sadece Bülent Bey bilebilir, katıldığı için: Birkaç gün önce. Niye hatırlamıyoruz diğerlerimiz? Çünkü hiçbir şekilde gazetelerde artık ayrıntılı olarak MGK toplantılarına yer verilmiyor. Birer cümleyle veya birer paragrafla "Şunu görüştüler." diye bilgi sunuluyor. Hâlbuki Süleyman Demirel'in Ocak 1996 başından itibaren başlattığı süreç içerisinde, onun zorlamasıyla, daha 28 Şubat 1997 MGK'sı ufukta bile görünmezken, "Milli Güvenlik Kurulu toplantıları önemlidir, mutlaka orada neler konuşulduğuna bakın." diye onun ilgilendirmesiyle MGK odaklı bir darbe gerçekleştirilebildi sonradan. Bunu hatırlatmak istiyorum."*[54]

Süleyman Demirel'in toplumun ve entelektüellerin önemli bir bölümü tarafından "post modern darbe"nin mimarlarından birisi olarak gösterilmesine karşın, esasında

---

[52] http://www.tv5haber.com/28083_Erbakan--o-gun-u-boyle-anlatmisti.html Erişim tarihi: 30.05.2015

[53] Bülent Arınç, SETA Panel Konuşması, *"Bin Yıllık Darbe!": 28 Şubat,* 28.02.2013, Sayı: 5, s.12.

[54] Fehmi Koru, SETA Panel Konuşması, *"Bin Yıllık Darbe!": 28 Şubat,* s. 15.

fiili bir darbeyi önlediği de birçok mecrada ifade edilmiştir. Nitekim Tempo Dergisi'nde yer alan bir habere göre Cumhurbaşkanı Demirel'in, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'yı ikna ettiği ve olası bir darbe girişimini önlediği belirtilmiştir.[55] Habere göre Erbakan'ın başbakanlıktan ayrılmasıyla sonuçlanan süreçte Demirel, Karadayı'yla sürekli ikili görüşmelerde bulunmuş ve Demirel'in çabaları sonucu 28 Şubat müdahalesi anayasal çerçevede kalarak mevcut parlamenter ve siyasal sistem içinde değişim sağlanmıştır.[56] Üst düzey bir komutan da konuya ilişkin olarak *"Şayet Demirel Karadayı'yı ikna etmeyi başaramasaydı, ordu koalisyonun devrilmesini beklemeden yönetime el koyacaktı"* ifadelerinde bulunmuştur.[57]

Gazeteci Hasan Cemal de, Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu'na ifade vermek üzere çağırılmış ve 28 Şubat ile ilgili yaptığı değerlendirmede *"Cumhurbaşkanı Demirel'i o dönem yakından izledim. Açık darbenin önlenmesinde rolü göz ardı edilmemelidir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın, İsmet Sezgin'e söylediği, 'Nizamiyeden döndük' lafı vardır. Hakikaten askerin nizamiyeden dönmesinde Demirel'in rolü vardı."*[58] ifadeleriyle Demirel'in askeri darbe yapmama hususunda ikna ettiğini dile getirmiştir.

Demirel'in 28 Şubat Kararları bağlamındaki tutumu ile ilgili birbirinden farklı görüş ve yorumlar olmakla birlikte, bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Demirel'in uzun siyasi hayatı boyunca asker karşısında çoğu zaman pasif kalması göz önüne alındığında, 28 Şubat sürecinde de askerden çekindiği ve risk almadığı söylenebilir. Ancak Demirel'in asker sivil ilişkilerinde Türkiye'deki en tecrübeli siyasetçilerden biri olduğu, siyasi hayatı boyunca rasyonel ve pragmatist bir tutum sergilediği düşünüldüğünde, Anayasayı ve Meclisi askıya alacak fiili bir darbeyi önlemek için konjonktürü ve dengeleri gözeterek davrandığı da ifade edilebilir.

3. Demirel'in Sivil Bürokrasi ile İlişkileri

Türkiye'de siyaset ile bürokrasi ilişkisi tarihsel dinamiklerden, devlete ve yönetime yönelik farklı bakış açılarından ve farklı ideolojilerden dolayı sürekli çatışma halinde olagelmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bürokratik seçkinlerin politikacılara bakış açısı her zaman şüpheci ve mesafeli olmuştur. Türkiye'yi batılılaştırma misyonunu üstlenen ve merkez-çevre ihtilafında merkezi temsil eden bürokrasi, çevreden gelen siyasetçiyi çoğunlukla eğitimsiz, yetersiz ve çıkarcı olarak görmüştür. Bürokratik seçkinler halkı ve siyasetçileri yetersiz gördükleri için demokrasiye de mesafeli durmuşlardır. Nitekim bürokratik seçkinler Türkiye'deki siyasetçilerin ve halkın demokrasiye uygun olmadıklarını; Türkiye'nin, ülkenin özel sosyo-ekonomik şartlarına uyarlanmış bir demokrasiye ihtiyacı olduğunu, bu uyarlamanın da siyasetçiler tarafından değil bilim insanları tarafından yapılması gerektiğini düşünmüşlerdir.[59]

---

[55] Milliyet, *Darbeyi Demirel Önledi,* 28.02.2002
[56] Milliyet, 28.02.2002
[57] Milliyet, 28.02.2002
[58] http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25388598 Erişim tarihi: 30.05.2015
[59] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s. 135.

Süleyman Demirel de Türkiye'deki bürokratik yapının seçkinci ve elitist yaklaşımını eleştirmekle beraber zaman zaman Meclis'in kalitesinin sorgulandığını ve politikacıların beğenilmemesinde 1960 ve 1970 buhranlarının önemli payının olduğunu ifade etmiştir. 1961 Anayasası ile birlikte gelen bazı kurumları da eleştiren Demirel, bu kurumların politikacılara yönelik inançsızlığın bir göstergesi olduğunu ve siyasetçileri frenlemek için oluşturulduğunu belirtmiştir. Demirel siyasetçiye ve halka yabancılaştığını düşündüğü bürokratik yapıyı şu şekilde eleştirmiştir: *"Kuvvetler ayrılığı prensibine rağmen politik hüviyeti bulunan yasama ve yürütme organları denetleme namı altında yetkisiz ve inisiyatifsiz bırakılmıştır. Bunun kökünde yine politika ve politikacı korkusu yatar. Politika ve politikacı korkusu adeta millet iradesi korkusuna dönüşmüştür. Bu noktada meselenin kökünde diğer bir faktör daha mevcuttur. Bu elit, bürokrat, halk çatışmasıdır. Elit ve bürokrat Türkiye şartlarında bizatihi, halkın içinden gelmekle beraber halkı ve halkın temsilcilerini beğenmek ve kabullenmekte müşkilât içindedir."*[60]

Demirel'in yaklaşımına göre demokratik hukuk düzeni içerisinde halka güvenilmesi ve onun kararlarına saygı duyulması gerekmektedir. Siyasetçilerin sorumsuz davranmaları halinde onları cezalandıracak olan yine halktır. Siyasete hukuk dışı müdahaleler ise çağ dışıdır ve demokraside yeri yoktur. Bu bağlamda Anayasa mahkemesini de eleştiren Demirel, Türkiye'de Anayasa değişikliklerini esas yönünden inceleme hakkının Anayasa mahkemesine ait olduğunu; ancak batılı demokratik ülkeler Anayasaları dikkate alındığında, Anayasa Mahkemesinin, anayasa değişikliklerini yalnızca şekil şartlarına uyup uymadığı yönünden inceleyebileceğini ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesinin esas bakımından inceleme yapamayacağını vurgulayan Demirel bu doğrultuda 147'inci maddede gerekli değişikliklerin gerçekleştirildiğini belirtmiştir.[61]

Sağ siyasetin genelinde ve dolayısıyla Demirel'de de yargı denetimlerinin bürokratik statükocu elitler tarafından sivil siyasetin alanını daraltmak amacıyla kullanıldığı algısının mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Sağ siyasetin bu yaklaşımı bazı yönleriyle isabetli olsa da, siyasi iktidarların kimi zaman idare üzerinde aldıkları kararların yargı denetimine tabi olması konusundaki gönülsüzlüklerini de hesaba katmak gerekir. Nitekim Demirel Hükümeti yargı denetimine karşı tepki göstermiştir. 1965'in ikinci ayında iktidara gelen ve 3 Aralık 1969'da sona eren AP hükümetleri, bürokrasiye yönelik işlemlerinin Danıştay tarafından durdurulmasından şikayetçi olmuştur.[62] Siyasi iradenin bürokraside kadrolaşmaya yönelik yaptığı birtakım uygulamalarla kendilerinden olmayan bürokratları görevden alması ve görevden alınan memurların Danıştay'a başvurarak işlemi durdurması Demirel'i de rahatsız etmiştir. Bu bağlamda Anayasadaki *"İdarenin hiçbir eylem ve işlemi hiçbir halde, yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamaz."* hükmü *"İdarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır. / Yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak tarzda kullanılamaz. İdarî eylem ve işlem*

[60] Demirel, *a.g.e*, s. 33-34
[61] Gümüştekin, *a.g.e*, 105.
[62] OnurKarahanoğulları,http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/karahan/makaleler/yargidenetiminsinirlanmasi.pdf

niteliğinde yargı kararı verilemez." şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişikliğin temelinde Danıştay'ın idare ile ilgili verdiği kararlarla yürütmeye ortak olduğu düşüncesi vardır. Anayasa'da yapılan bu değişiklikle yargının yürütmenin idari kararlarına müdahale etmesinin önlenmesi amaçlanmıştır. Nitekim Süleyman Demirel'in iki defa koalisyon bir defa da azınlık hükümetinin başında olduğu 1973-1980 arası dönemde Türkiye'yi koalisyon hükümetleri yönetmiş ve bu dönemde siyasiler bürokraside sınırsız himayecilik ve nepotizmi benimsemişlerdir. Söz konusu periyotta bürokratlar, Türk siyasi hayatında eşine rastlanmamış şekilde yerlerinden edilmişlerdir. Koalisyonları oluşturan siyasi partiler, sivil bürokrasinin üst düzeylerine kendi adamlarını atama ile yetinmemiş; bürokrasinin alt kademelerinde de aynı olgu ile karşılaşılmıştır.[63] Bu bağlamda Süleyman Demirel'in söz konusu dönemde bürokratlar üzerinde bir tahakküm kurduğu iddia edilebilir. İdeolojik kamplaşmanın yoğun olduğu ve koalisyon hükümetlerinin getirdiği istikrarsız ortamın ülkeyi kutuplaştırdığı bu dönemde Demirel'in, özellikle sivil bürokrasi üzerinde demokrat bir lider görüntüsü vermediği ifade edilebilir.

Sivil bürokraside en önemli unsurlardan bir tanesi de şüphesiz dışişleri bürokrasisidir. Demirel 1965 seçimlerini kazandıktan sonra İhsan Sabri Çağlayangil'i Dışişleri Bakanı olarak belirlemiştir. Demirel Başbakanlığı sırasında dışişlerinin günlük idaresine karışmamış, bunu Çağlayangil'e bırakmıştır.[64] Demirel'in bu dönemde dış politikada ağırlıklı olarak Kıbrıs meselesiyle meşgul olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemde Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı giriştiği şiddet hadiselerine karşın Demirel, askeri bir müdahaleyi uygun görmemiştir. Demirel'in Başbakanlığı döneminde Kıbrıs konusunda askeri yöntemler yerine diplomatik yöntemleri tercih etmesinin sebebi ise büyük ölçüde askeri donanımdaki eksikliklerdir. Bu çalışmada sıklıkla vurguladığımız gibi Demirel akılcı ve pragmatist bir liderdir ve bu bağlamda ülkeyi sonu belli olmayan bir maceraya sürüklemekten kaçındığı ifade edilebilir. Koşullar ve elde mevcut olanaklar göz önünde tutulduğunda, zaman kazanmak için zorunlu olarak izlenen diplomasi ağırlıklı politikanın, hiç değilse genel çizgisi itibariyle, mevcut yegâne alternatif olduğunu teslim etmek gerekir.[65]

Rumların önce Boğaziçi köyüne, ardından da Geçitkale'ye saldırması ve burada birçok Türk'ü öldürmesiyle birlikte olaylar tahammül sınırını aşmış ve Demirel iktidarı askeri müdahale kararını meclisten geçirmiştir. Ancak askeri hazırlıkların uzun sürmesi ve çeşitli imkânsızlıklardan dolayı anında bir mukabelede bulunulmamış ve ABD'nin arabuluculuğuyla müdahale gerçekleşmemiştir. Bu süreçte Kıbrıs'taki Türkler Türkiye'nin de desteğiyle bir yönetim kurmuşlardır. Söz konusu yönetim daha sonra Kıbrıs Türk Federe Devleti adını almıştır. Bu yönetimin kurulmasında Süleyman Demirel'in kararlı ve cesur tutumu büyük rol oynamıştır.

Sonuç

Süleyman Demirel Türk siyasi hayatının 40 yılına damga vurmuş önemli bir politik figürdür. Demirel'in Adalet Partisi Genel Kurul Üyeliği'nden başlayan ve Cumhurbaşkanlığı'na kadar yükselen siyasi kariyeri, eşine az rastlanır bir başarı

[63] Heper, *a.g.e*, s. 192.
[64] Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika,* Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996 s. 114.
[65] Yavuzalp, *a.g.e*, s. 117.

öyküsüdür. Demirel, Türk siyasi hayatında askeri vesayetin ve toplumsal mobilizasyonun zirvede olduğu; bununla birlikte Soğuk Savaş ortamındaki ideolojik gerginliğin sosyo-ekonomik yapıyı derinden etkilediği zor koşullarda her daim siyasetin tepesinde kalmayı başarabilmiştir.

Demirel'in bu başarısının altında; parti teşkilatı içinde, iç siyaset ve dış politikada her daim dengeleri gözeten ve buna göre politika üreten siyaset tarzının önemli bir katkısı vardır. Son derece geniş bir toplumsal kesimi ve farklı çıkar gruplarını kapsayan AP gibi bir partide güçler arasındaki dengeyi sağlamış ve partinin lideri olarak kalmayı başarmıştır. Demirel kritik dönemlerde parti içindeki en sert muhalifleriyle bile diyaloğu sağlamış ve onları ılımlı bir çizgiye çekmeyi başarmıştır. Saadettin Bilgiç ve onun grubu ile yaşadığı ihtilaf, Bilgiç'in birçok muhalif ile birlikte Demokratik Parti'yi kurması ve fakat tekrar AP'ye geri dönmesi, Demirel'in parti içi dengeleri en zor zamanlarda dahi sağlayabildiğinin göstergesidir.

Demirel'in aktif siyaset yaptığı dönemde iç politikada en önemli meselelerden biri de sivil asker ilişkileridir. Söz konusu dönemde Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasetteki etkinliği son derece yüksektir. Cumhuriyetin kurucu ideolojisini temsil ettiklerini iddia eden askerler, sivil siyasetçileri her daim denetim altına almaya çalışmış ve onları kimi zaman rejime karşı bir tehdit unsuru olarak algılamıştır. Süleyman Demirel bu noktada askerlerle ilişkileri dengeli şekilde götürmüş ve onların tepkisini çekecek radikal politik hamlelerden uzak durmuştur. Buna karşın Demirel siyasi hayatı boyunca birçok askeri müdahaleye maruz kalmış ve kimi zaman seçimle geldiği makamdan darbeyle gitmek zorunda kalmıştır. Tüm bunlara karşın Demirel'in en zor koşullarda dahi mücadeleden vazgeçmeyen dirençli politik kimliği, onun siyasi sahneden silinmesine engel olmuştur.

Demirel dış politikada da reel durumu göz önünde tutarak dengeli bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakı içerisinde yer aldığı gerçeğini bilerek hareket eden Demirel, bu ittifaka zarar vermeden Doğu Bloku ve Orta Doğu ülkeleriyle de ilişki kurmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Kıbrıs meselesinde de Türkiye'nin geleneksel yaklaşımından taviz vermemiş, ancak hazırlıksız şekilde yapılacak bir askeri müdahaleye de karşı çıkmıştır.

Süleyman Demirel'in demokrasi tarihimizde önemli bir yeri olmasına karşın belki de en çok eleştirildiği ve kendisine şiar edindiği "milli iradenin üstünlüğü" söylemine en çok zarar verdiği dönem ise 28 Şubat sürecidir. Söz konusu dönemde Cumhurbaşkanı olan Demirel, MGK'nın aldığı anti demokratik ve subjektif kararları onaylamış ve dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ı istifaya zorlamıştır. 28 Şubat sürecinde gerek söylem bazında gerekse fiiliyatta askerin yanında yer alan Demirel, yıllarca askeri vesayet tarafından mağdur edilmiş bir siyasetçi olarak alınan kararları desteklemiş ve bürokratik seçkinlerin savunduğu katı laikçi tutumu benimsemiştir. Bu noktada Demirel'in rasyonel düşünen ve pragmatist bir lider olduğu gerçeğini belirtmek gerekir. Nitekim kimi çevreler, Demirel'in mevcut durumda fiili bir darbenin gerçekleşebileceğini ön görüp, bunu engellemek için askerden yana tavır koyduğunu ifade etmektedir.

Süleyman Demirel'in köyden gelen muhafazakâr bir siyasetçi olması batılı değerleri benimseyen ve yerel değerlere mesafeli bürokratik seçkinlerin tepkisini çekmiştir. Ancak Demirel'in, devlet merkezli söylemini siyasi hayatı boyunca

devam ettirerek rejimle bir zıtlaşma içine girmediği belirtilmelidir. Bunun sebebi Demirel'in muhafazakâr bir kimliğe sahip olmasının yanında modernleşmeyi de içselleştirmiş olmasıdır. Demirel modernleşen ve yeniliklere açık bir Anadolu insanı profili sergileyerek Türkiye'de merkez ve çevre arasında köprü olmuştur. Laik Cumhuriyetin modernleşme projesi, en azından uygulamada, yereli aşağılayan ve halkın değerlerinden kopuk bir görüntü çizerken; Demirel, yaşamı ve tutumuyla modernleşme kavramını muhafazakâr halka uygun bir şekle büründürmüştür.

Kaynakça

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

AKINCI, Abdulvahap, *"Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra"*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, ss. 39-58.

AECAYÜREK, Cüneyt, *Demokrasi Dur-12 Eylül 1980*, Bilgi Kitapevi, Ankara 1990.

ARINÇ, Bülent, SETA Panel Konuşması, *"Bin Yıllık Darbe!": 28 Şubat"*, Sayı: 5, 2013.

BİLGİÇ, Bestami S. "*Türkiye'de İç ve Dış Politika 1971-1983"*, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, (Ed. Tuba Ünlü Bilgiç ve Cihat Göktepe), Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 221-251.

BİLGİÇ ÜNLÜ, Tuba *"İç ve Dış Politikada Çeşitlilik: 1965-1971*", Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, (Ed. Tuba Ünlü Bilgiç ve Cihat Göktepe), Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 155-209.

BİRAND, Mehmet Ali, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984.

BİRAND, Mehmet Ali; DÜNDAR, Can; ÇAPLI, Bülent, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

CİZRE, Ümit, *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, *"12 Eylül ve Merkez Sağ",* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, 2007, ss. 183-201.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, *"Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme",* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 22, 2009, ss. 165-178.

DEMİREL, Süleyman, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru,* Doğuş Matbaası, Ankara 1973.

DESBOROUGH, Marie ve ASHIKAMASY, Neal M., *"Emotion and Attribution of Intentionalty in Leader- Member Relationships", The Leadership Quarterly,* 2002.

ERKEN, Baki, *"Merkez Sağ İdeolojisi Çerçevesinde Süleyman Demirel ve Askeri müdahaleler"*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, ss. 31-62.

GÜMÜŞTEKİN, Uğur (der.), *Demirel'in Büyük Hedefi: Yeni Bir Sosyal Mukaveleye Doğru,* Birlik Matbaası, İstanbul 1974.

HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.

http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25388598 Erişim tarihi: 30.05.2015

http://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/28-subat-sureci-nasil-basladi-28-subat-kararlari-sonrasi-neler-oldu-757603/ Erişim tarihi: 29.05.2015

http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/ Erişim tarihi: 25.02.2015.

http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/ Erişim tarihi: 27.05.2015

KAHRAMAN, Ahmet, *Devr-i Süleyman*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1993.

KARAHANOĞULLARI, Onur,

http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/karahan/makaleler/yargidenetimininsinirlanmasi.pdf Erişim tarihi: 12.06.2015

KAZDAĞLI, Celal, *Demirel'in Liderlik Sırları*, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1999.

KOMŞUOĞLU, Ayşegül, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008.

KORU, Fehmi, SETA Panel Konuşması, *"Bin Yıllık Darbe!": 28 Şubat"* , Sayı: 5, 2013.

MİLLİYET, *Darbeyi Demirel Önledi,* 28.02.2002

MOORHEAD, Gregory, - GRIFFIN, Ricky W., *,Organlzatiorıal Behavior* Houghton Mifflin Company, Boston, 1989.

ÖZALP, İnan; EREN, Gülten; ÖCAL, Hülya, *"Organizasyonlarda Durumsallık Yaklaşımı Açısından Liderlik: Liderliğin Fred E. Fiedler Teorisindeki Liderlik Tarzlarına Göre Belirlenmesi ve Eskişehir Bölgesinde Seçilen Büyük Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama,* Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1-2, 1992, ss. 161-205.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2007.

ŞİMŞEK, Derya, *"Süleyman Sami Demirel'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri",* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, Basılmamış Doktora Tezi.

TOKER, Yalçın, *Zirvede Kavga,* Toker Yayınları, İstanbul, 1993.

TURGUT, Hulusi, *Demirel'in Dünyası,* ABC Yayınları, 2002.

TURGUT, Hulus, *GAP ve Demirel*, ABC Yayınları, 2000.

YAVUZALP, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996.